

LUCIDA INTERVALLA

PRILOZI ODELJENJA ZA
KLASIČNE NAUKE

BR. 41

FILOZOFSKI FAKULTET
U BEOGRADU
2012.

Lucida intervalla – Prilozi Odeljenja za klasične nauke
Periodično izdanje Filozofskog fakulteta u Beogradu
ISSN 1450-6645
Izlazi jedanput godišnje

Uredništvo

Marjanca Pakiž (gl. i odg. urednik),
Aleksandar Loma, Vojin Nedeljković, Boris Pendelj,
Sandra Šćepanović, Divna Soleil, Dragana Dimitrijević,
Dejan Matić (Najmingen, Holandija),
Daniel Marković (Sinsinati, SAD)

Prelom

Svetislav Bajić

Adresa

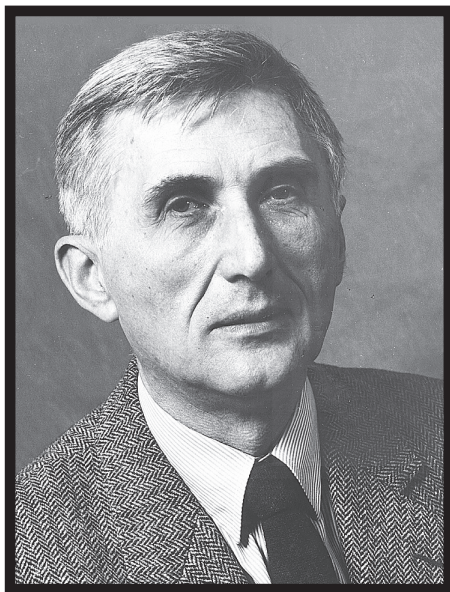
Čika-Ljubina 18–20, 11000 Beograd
tel. +381 11 2639 628

Žiro račun

840-1614666-19, s pozivom na broj 0302

Na osnovu mišljenja Ministarstva nauke
(413-00-1080/2002-01)

ova publikacija oslobođena je plaćanja opšteg poreza na
promet, shodno čl. 11 st. 7 Zakona o porezu na promet.

Slobodan Dušanić
1939—2012

klasični filolog
profesor Filozofskog fakulteta
član Srpske akademije

FUNCTOQUE IN NOBIS HABITABIT CORPORE LUMEN.

Dragana Grbić
Balkanološki institut
Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd

Agripa, Plinije i geografija Ilirika

Apstrakt: Na primeru podataka koji se odnose na Ilirik, u radu se ispituje odnos Agripinog geografsko-kartografskog dela, čiji su ekscerpti sačuvani u geografskim knjigama Plinija Starijeg, sa Avgustovim *Res Gestae Divi Augusti* i drugim trijumfalnim spomenicima. Cilj je da se prikaže kakvog su odjeka pobeđe u Iliriku imale u savremenoj javnosti, zatim su kako su predstavljene u trijumfalno-propagandnim, geografskim i ikonografskim spomenicima Avgustovog doba i kasnije.

Ključne reči: Agripina karta; Marko Vipsanije Agripa; Avgust; Plinije Stariji; Ilirik; antička geografija; Avgustovska propaganda; Panonski rat.

Abstract: Focusing on Illyricum, the article aims to explore the correlations between Agrippa's geographic-cartographic work, principally known through excerpts in Pliny the Elder's *Naturalis historia*, with the *Res gestae divi Augusti* and other triumphal monuments. The main purpose of the article is to illustrate how the victories in Illyricum were represented in contemporaneous triumphal geography, imagery and propaganda.

Key words: Agrippa's map; M. Vipsanius Agrippa; Augustus; Pliny the Elder; Illyricum; ancient geography; Augustan propaganda; Pannonian War.

Agripina karta – *Orbis pictus*

Tragovi izgubljenog geografsko-kartografskog dela Marka Vipsanija Agripe *Orbis pictus* sačuvani su zahvaljujući ekscerptima kod Plinija Starijeg. To je delo bilo jedan od tri glavna izvora za geografske knjige (III–VI)¹ monumentalne enciklopedije *Naturalis historia*. Plinije navodi Agripu među izvorima za sve četiri knjige posvećene geografiji sveta,² a 36 citata

1) Geografske knjige Plinija Starijeg predstavljaju dragocen izvor za administrativnu istoriju Carstva, za koje su glavni izvori bili zvanični dokumenti: *formulae provinciarum*, i drugi službeni dokumenti, npr. liste cenza, Avgustova *descriptio Italiae totius in regiones XI* (Plin. NH III 46 cf. NH III 49; III 62; zatim, sadržaj za treću i četvrtu knjigu. Drugi izvor bio bi *Periplus*, koji se pripisuje Varonu, ili više Varonovih dela (SALLMANN 1971).

2) Plin. NH I, ed. J. BEAUJEU, Paris 2003, 62, 64, 65, 67.

pouzđano se može pripisati tome autoru.³ Znamo da je Agripa sastavio komentare, prema kojima je izrađena monumentalna mapa sveta. O njenom izgledu i obliku postoji više teorija;⁴ razlikuju se mišljenja o tome kako su komentari bili dostupni publici: da li je to bio zaseban spis ili su pak bili urezani uz mapu u vidu natpisa,⁵ teško je pouzdano utvrditi.⁶ O sadržaju se nešto može reći zahvaljujući Pliniju: Agripa je u delo uneo podatke o dimenzijama provincija, mora, o rekama, planinama, zatim, o razdaljinama između pojedinih mesta; beležio je, sem toga, i različite topografske podatke. Kako se osim Plinija Starijeg na Agripu oslanjaju⁷ i dva poznoantička anonimna spisa, *Dimensuratio provinciarum* i *Divisio orbis terrarum*,⁸ ekscerpti u NH imaju se sa čime uporediti. Po svemu sudeći, i Strabonov χωρόγραφος mogao bi biti upravo Agripa.⁹

Plinije na jednom mestu kaže da je sâm Agripa nameravao da objavi svoje delo, u čemu ga je omela smrt, a da je taj posao završio Avgust:¹⁰ (Plin. NH III 17) *Agrippam quidem in tanta viri diligentia¹¹ praeterque in hoc opere cura, cum orbem terrarum urbi spectandum¹² propositurus esset, errasse quis credat et cum eo divum Augustum? Is namque complexam eum porticum ex destinatione et commentariis M. Agrippae a sorore eius inchoatam peregit.* Zahvaljujući podatku kod Diona Kasija poznato je da je karta bila izložena na tremu¹³ koji je podigla Agripina sestra Vipsanija Pola,¹⁴ i da taj posao

3) DETLEFSEN 1908, 64; BURNS 1964, 255–256 i nap. 5: Plin. NH III 8, 37, 86, 96, 150; IV 45, 60, 77, 78, 81, 83, 91, 98, 99, 102, 105, 118; V 9, 10, 40, 65, 102; VI 3, 37, 39, 57, 136, 137, 164, 196, 207, 209.

4) Za pregled problema i literaturu v. TROUSSET 1993, 137–157, kao i za rekonstrukciju karte, posebno str. 156.

5) DETLEFSEN (1909, 107) je smatrao da komentari nisu bili odvojeni od karte; up. W. KUBITSCHKE, RE X, 1919, 2100; TIERNEY 1963; SALLMANN 1971, 91–107, posebno nap. 38; DILKE 1985, 41–53; NICOLET 1991, 98–114; NICOLET 1988, 136–137; DUECK 2000, 126–127, itd. K. BRODERSEN (u: C. ADAMS / R. LAURENCE, *Travel and Geography in the Roman Empire*, London / New York 2001, 20, nap. 9) smatra da je to bio natpis bez grafičkog prikaza; up. CAREY 2006, 65; MURPHY 2004, 157, nap. 57.

6) Zanimanje za oblik karte interesantan je istraživačima zbog njenog presudnog uticaja na nastanak poznijih mapa (npr. na Pojtingerovu tablu).

7) Npr. *Dim. provinc.* 18 i NH III 150; SCHNABEL 1935, 429.

8) SCHNABEL 1935, 405–440, i: A. RIESE, *Geographi Latini minores*, 1878, 15–20 i 9–14. Up. Dicuil (*fl.* 814–25), *De mensura orbis terrae* (ed. J. TIERNEY).

9) Strab. II 5.17: χωρογραφικός πίναξ; NICOLET 1991, 107; NICOLET 1988, 138; cf. DUECK 2000, 264.

10) Up. Plin. NH XXXV 23; 25. NICOLET 1991, 99 sa nap. 13. O tome v. niže.

11) Za Plinijev odnos prema Agripi, „idealnom Rimljaninu“ v. BURNS 1964, 254–258.

12) Cf. Eumenius, *Pan.* 5.20.2. NICOLET 1991, 113 i 122 nap. 48.

13) *Porticus Vipsania* se pominje kod Plinija u VI knjizi na mestu gde govori o položaju grada Hraksa (NH VI 139): ... *maritimam etiam Vipsan(i)a porticus habet* ...; za mesto portika v. npr. TIERNEY 1963, 151–66; SALLMANN 1971, 102 sa nap. 38; NICOLET 1991, 98–99; misli se da je bio podignut pored *Aqua Virgo*, u *Via Lata* (sada: *Via del Corso*).

14) *Vipsania Polla*: PIR¹ V 464.

nije bio završen do 7. godine pre Hr.¹⁵ Kao mogući datum kada je mapa konačno objavljena, Klod Nikole predlaže 2. godinu pre Hr., dovodeći u vezu s tim više spomenika i okolnosti.¹⁶ Tada je Avgust primio titulu *pater patriae*;¹⁷ iste je godine posvećen hram Marsa Osvetnika (*Mars Ultor*) na Avgustovom forumu, gde je podignut i *porticus ad Nationes*.¹⁸ Tu su bile izložene statue s natpisima koje alegorijski predstavljaju narode pokorene pod Avgustom.¹⁹ Premda rimski original nije sačuvan, o izgledu, sadržaju i simbolici te zbirke srazmerno smo dobro obavešteni zahvaljujući tome što je pronađena izvrsna replika u *Sebasteion*-u (*Augusteum*) u karijskoj Afrodisijadi, izrađena očigledno po ugledu na Avgustov portik.²⁰ Osim toga, nedavno je otkrivena još jedna kopija u Valensiji.²¹ Upečatljivo je koliko se natpisi podudaraju sa podacima u *Res Gestae*, za koje je, prema Nikoleovom mišljenju, Avgust mogao imati nacrt već 2. godine pre Hr.²²

Agripina mapa se u potpunosti uklapala u Avgustov ideološki program. Ona je bila vizuelni medij Avgustove trijumfalne geografije:²³ u njoj su bile prikazane rimske pobeđe i osvajanja pod Avgustom, koje je i sam obeležio natpisima na svom forumu, i koje pominje u svojim *Res Gestae*.²⁴

Mapa je, ne slučajno, prikazivala čitav naseljeni svet, *orbis terrarum*, οἰκουμένη.²⁵ Taj termin sâm Avgust tendenciozno ponavlja više puta: (c. 1) *Rerum gestarum divi Augusti, quibus orbem terrarum imperio populi Roma-*

15) Cass. Dio. LV 8.4: ἡ δὲ ἐν τῷ πεδίῳ στοά, ἣν ἡ Πῶλλα ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ ἡ καὶ τοὺς δρόμους διακοσμήσασα ἐποίει, οὐδέπω ἐξεῖργαστο. Up. Mart. I 108, 1–4. REINHOLD 1933, 136; TIERNEY 1963, 151.

16) NICOLET 1991, 113–114. up. 41. On je, čini mi se, najbolje objasnio ulogu i mesto karte u Avgustovom programu u svojoj izvrsnoj monografiji (ona je prvobitno objavljena u Parizu 1988. godine, na francuskom, pod naslovom: „*L’inventaire du monde. Géographie et politique aux origines de l’Empire romain*“).

17) Up. Ovid. *Fast.* II 130: *pater orbis*.

18) Serv. *Aen.* VIII 721: *Porticum enim Augustus fecerat in qua simulacra omnium gentium conlocaverat: quae porticus appellabatur ‘Ad Nationes’*. Up. Plin. *NH* XXXVI 39.

19) Carey 2007, 66–67. Up. Dueck 2000, 126; Zanker 1988, 112–14; 194–5; 210–15; Smith 1988, 33–74; Nicolet 1991, 41–3. Kod spomenika trijumfalnog karaktera nabranje pobeđa, pokorenih naroda, zemalja, uobičajen je postupak; up. tekst natpisa i spomenik Tropaeum Alpium (CIL V 7817; Plin. *NH* III 136), La Turbie.

20) REYNOLDS 1981; SMITH 1988. Za natpise i statue balkanskih plemena koja pripadaju toj seriji i njihovu interpretaciju up. GRBIĆ 2011.

21) PAZ DE HOZ 2007.

22) NICOLET 1991, 19, 42.

23) Up. ZANKER 1988, 143.

24) Up. više, nap. 22, i: NICOLET 1991, 113–114: „... is it not tempting to believe that Augustus had Agrippa’s work completed in time so that men could conveniently see on the map the names that he had listed or the statues that he had placed around the map.“

25) NICOLET 1991, 32; 113. BRUNT 1990, 107–108 (= 1963, 175).

ni subiecit; (c. 3): ... *Bella terra et mari civilia externaue toto in orbe terrarum suscepi...*; zatim (c. 13): *totum imperium populi Romani terra marique ...*²⁶ Veza između *orbis terrarum* i *orbis Romanus*, kao i aluzije na rimsku svetsku dominaciju ponavljaju se.²⁷ Dovoljno je setiti se Jupiterovog proročanstva u Eneidi: *ego nec metas rerum nec tempora pono: imperium sine fine dedi*.²⁸ Livijev Romul javlja da bogovi žele da Rim bude *caput orbis terrarum*,²⁹ a Rimski narod će biti *princeps orbis terrarum populus*.³⁰ *Imperi ... maiestas* je kod Horacija ... *porrecta ... ad ortus solis ab Hesperio cubili*.³¹ Moglo bi se navesti niz drugih primera, kako u pisanoj tako i u vizuelnoj sferi.³² *Orbis pictus* bi pripadao obema kategorijama. Kada se govori o Agripinoj karti, mora se pomenuti da su mnoge vrednosti Avgustovog vremena utkane i u Plinijevu enciklopediju, budući da je neodvojiva od tog dela. To je geografija u kojoj je opisan čitav naseljeni svet, ali očigledno je da je to svet koji gravitira oko Rimske države, kako ga tretiraju Avgust i stvaralaštvo njegovog vremena.³³

Izvesno je da se u Agripinom delu naučno-dokumentarna vrednost³⁴ preplitala sa političkom i simboličkom. Međutim, kao što je i geografija *Res Gestae* činjeničnog, a ne alegorijskog karaktera,³⁵ tako je i sa njima komplementarna karta realno prikazivala imperijalističke ambicije Rima i rezultate njihove realizacije pod Avgustom.³⁶ Stoga se vredi okrenuti njihovim podacima, jer s jedne strane upućuju na događaje političke istorije, a sa druge dopuštaju da naslutimo mesto i ulogu tih događaja u avgustovskoj ideologiji.

26) Up. MURPHY 2004, 5: veza između *urbs* i *orbis (terrarum)*; up. *ibid.* pogl. „Map, Triumph and Encyclopedia“, 22–25.

27) NICOLET 1991, 45; 110–111; GRUEN 1996, 190–194; ANDO 2000, 277, 286–287.

28) Verg. *Aen.* I 278. up. *Aen.* VI 851, *tu regere imperio populos, Romane, memento...*

29) Liv. I 16.7.

30) Liv. praef. 3.

31) Hor. *Carm.* IV 15.13–16. NICOLET 1991, 45; 110–111; GRUEN 1996, 147; 191.

32) Tako su među statuama portika u Afrodizijadi, pored pokorenih naroda bile prikazane personifikacije Okeana i Hemere—Dana i Okeana, kao i *νείκη Σεβαστῶν* up. REYNOLDS 1981, 325, br. 12–13; SMITH 1988, 52–53, tab. VII, 3–4; up. SEG 31, 1981, 916 = *LAph* 9.16. ANDO 2000, 278dd.

33) NICOLET 1991, 99; MURPHY 2004, 23.

34) Mapa podrazumeva lično poznavanje i iskustvo. Up. CAREY 2003, 36: „The map makes a strong claim to autopsy, which in turn implies conquest, particularly when linked to a man who had been a military commander in almost every part of the empire.“

35) NICOLET 1991, 57. 17: „exposé of great sobriety“.

36) NICOLET 1991, 15–24. BRUNT, *JRS* 53, 1963, 170–176 = *Roman Imperial Themes*; Up. T. COREY Brennan, BMCr, <http://bmc.brynawr.edu/1992/03.02.18.html> (u prikazu knjige: NICOLET 1991): „a veritable billboard advertising Rome’s progress toward world.“

Ilirik u Agripinoj karti

Kada je u pitanju Plinijeva geografija Ilirika (odnosno provincijâ Dalmacije i Panonije, na koje je kasnije podeljen), većina razdaljina koje polihistor donosi najverovatnije je potekla od Agripe.³⁷ On navodi Agripu kao svoj izvor u poglavlju NH III 150, gde donosi dimenzije Ilirika: *Illyrici latitudo qua maxima est CCCXXV p. colligit, longitudo a flumine Arsia ad flumen Drinium DXXX. a Drinio ad promunturium Acroceraunium CLXXV Agrippa prodidit, universum autem sinum Italiae et Illyrici ambitu | XVII |*. Plinijev citat može se uporediti sa istim pasusom sačuvanim u *Dim. provinc.* (ed. SCHNABEL 1935, 429): *Illyricum, Pannonia ab oriente flumine <D>rinio, ab occidente desertis, in quibus habitabant Boi et Carni, a septentrione flumine Danubio, a meridie mari Adriatico. Quarum spatia panduntur in longitudine m.p. DCXX, in latitudine m.p. CCCXXV.*³⁸ Osim ovih, polihistor je od Agripe mogao preuzeti i podatke u poglavljima NH III 97 koji se tiču razdaljina između gradova.³⁹ *A Lacinio promunturio secundus Europae sinus incipit, magno ambitu flexus et Acroceraunio Epiri finitus promunturio, a quo abest LXXV;*⁴⁰ NH III 141: *Scardona in amne eo XII passuum a mari;* NH III 142: *Narona ... a Salona LXXX p., adposita cognominis sui fluvio a mari XX p.;* NH III 144: *a Narone amne C p. abest Epidaurum colonia.*⁴¹

Obično se smatra da je *Orbis pictus* odražavao predstavu o Iliriku (tj. području koje će ući u sastav provincije Ilirik) kakvu su Rimljani imali u vreme Oktavijanovog rata 35–33. pre Hr.⁴² Agripa se prilikom tog pohoda, u kojem je izvesno imao prominentnu ulogu,⁴³ mogao dobro upoznati sa

37) PARTSCH 1875, 42; 62–65; SALLMANN 1971, 185.

38) DETLEFSEN 1901, 23–24.

39) Doduše, podaci o udaljenosti između gradova mogli su biti preuzeti i od Varona (*Disciplinarum de geometria liber*), up. Plin. NH III 109. Moguće je i to da je Plinije kombinovao podatke (up. npr. Plin. NH III 46).

40) OEHMICHEN 1880, 11–12 (c. 6) u podatke koji potiču od Agripe, za prostor Ilirika, ubraja samo ovaj podatak o širini i dužini. DETLEFSEN 1901, 22.

41) Up. npr. Plin. NH III 45. Plinije je u raspored preuzet iz Peripla mogao unositi status gradova koji je našao u zvaničnim dokumentima.

42) I. DEGMEDŽIĆ, *RadVM* 8, 1959, 30; DOMIĆ-KUNIĆ 2006, 74.

43) Tako Apijan, koji se koristio Avgustovim *Memoarima*, pominje Agripu samo jednom, kod opsade japodskog Metuluma. Dion Kasije pak svedoči o njegovoj aktivnoj ulozi u Oktavijanovim operacijama u Iliriku. On poveo akciju protiv Delmata Cass. Dio XLIX 38, 3–4: καὶ Δελμάται σὺν αὐτοῖς ἐπ' ἀνέστησαν. καὶ Παννονίου μὲν ὁ Γέμιος, καίτοι τῆς Σισκίας ἐκπεσόν, ὅμως μάχαις ἀνεκτίσθησαν, τοὺς τε Σαλάσσους καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς μετ' αὐτῶν νεωτερίσαντας ὁ Μεσσίαλας ὁ Οὐαλέριος ἐχειρώσατο: ἐπὶ δὲ διὰ τοὺς Δελμάτας πρότερος μὲν ὁ Αἰγρίππας, ἔπειτα δὲ καὶ ὁ Καῖσαρ ἐπεστράτευσεν. Up. DUŠANIĆ 2008, 113.

terenom,⁴⁴ a to je iskustvo bilo dragoceno za njegovo kartografsko delo. Ne samo tada; po svemu sudeći, on je u Iliriku imao poslove vezane za eksploataciju rudnika.⁴⁵ Neke podatke o tom području mogao je pribaviti i kasnije.

Više indicija, međutim, ukazuje na to da su na karti preslikane posledice događaja iz perioda koji je usledio nakon Oktavijanovog rata. Pomenuti podatak da je kartu objavio Avgust nakon Agripine smrti od ključnog je značaja, jer između ostalog, ostavlja mesta da se pretpostavi jedna avgustovska redakcija tog dela. U prilog tome govori i činjenica da Plinije, pozivajući se na Agripin autoritet, eksplicitno pominje Avgusta.⁴⁶ U slučaju Ilirika, o tome bi moglo svedočiti ucrtavanje granice Carstva na Dunavu, kako je zabeleženo kod Plinija u poglavlju NH III 147: *ad septentriones Pannonia vergit. finitur inde Danuvio*. Tako je navedeno i u spisu *Dimensuratio provinciarum*, koji se, kako smo pomenuli, oslanja na Agripu: Ilirik je ograničen *a septentrione flumine Danubio, a meridie mari Adriatico*.⁴⁷ Širina i dužina odgovaraju brojevima koje donosi Plinije, citirajući Agripu.⁴⁸ Stoga se može posredno zaključiti da je mapa na portiku *Vipsania* u svom konačnom obliku težila da prikaže stanje savremeno njenom objavljivanju. Naime, u obliku u kakvom ga je Agripa ostavio, *Orbis pictus* nastao je pre konačnog utvrđivanja severne granice Ilirika.⁴⁹ Sasvim je verovatno da su u ovom monumentalnom delu, nakon Avgustove redakcije, mogli biti prikazani rezultati Panonskog rata (12–9. god. pre Hr.), odnosno utvrđivanje granice Carstva na Dunavu. Taj rat započeli su Marko Vinicije i Marko

44) Značajnu ulogu u vojnim kampanjama imale su ekspedicije (*explorationes*) čiji je cilj bilo prikupljanje podataka. Prilikom ekspedicija beležene su različite geografske informacije: topografija, karakteristike terena, razdaljine, ali i beleške o fauni, flori, stanovništvu (up. npr. N. J. E. Austin / N. B. Rankov, *Exploratio: Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianopole*, London 1995). Važan segment ovih ekspedicija bilo je mapiranje. Up. npr. Plin. NH VI 181: *missi ab eo milites ad explorandum*; XII 19: *cognita Aethiopiae forma*; VI 40. Strab. I 4. 6; II 5. 17. Up. Nicolet 1988, natpis vojnika koji je bio *chorographiarus*: AE 1947, 61 [I. T] *enatio* | L(uci) f(ilio) | [P]rimioni | [mi]liti praetor(iano) | c(o)hort(is) IIII | [ch]orographiar(io) | [ite]m caelatori | [fil]io piissimo mater. Uopšte, za žanr *comentarii* v. A. v. Premmerstein, s.v. *Commentarii*, RE 4(1901) 726–759.

45) O tome: Dušanić 2004, 267–269; Dušanić 2008, 113 sa nap. 63 (= AE 2008, 529). Tezu podupire i podatak o mestu konstitucije iz 294. (Cod. Iust. V 16.22; VI 24.10): (*Metalla*) *Agrippi(a)na* (Dušanić 2004, 268, nap. 133; 2008, 114); kao položaj rudnika *metalla Agrippi(a)na* ili *Argentariae Agrippi(a)nae* predlaže područje južno od Sirmija.

46) V. više, Plin. NH III 17.

47) *Dim. provinc.* 18. Schnabel 1935, 429.

48) Plin. NH III 150.

49) Partsch 1875, 62.

Agripa (13. pre Hr.).⁵⁰ Međutim, Agripa je umro već sredinom marta 12. pre Hr.,⁵¹ a komandu je iste godine preuzeo Tiberije, koji je rat i završio sa značajnim uspehom.⁵² Opšte je prihvaćeno mišljenje da je opseg osvajanja 35–33. godine pre Hr. bio skroman.⁵³ Stoga se kao vreme kada su osvojen panonska plemena u unutrašnjosti: Dicioni, Mezeji, Dezidijati, Breuci, Andizeti,⁵⁴ mora uzeti Panonski rat. Premda nije dobio dovoljno prostora u antičkoj historiografiji,⁵⁵ postoji čitav niz drugih indicija koje ukazuju na to da je to bila vrlo važna faza u osvajanju unutrašnjosti Ilirika.⁵⁶ Teško je zamisliti da bi Avgust objavio monumentalni propagandni spomenik koji isključuje tako krupan događaj kakav je izlazak Rimske države na Dunav, koji je i sam obeležio u svojim Delima (*Res Gestae Divi Augusti*):

c. 30. *Pannoniorum gentes, quas ante me principem populi Romani exercitus nunquam adit, devictas per Ti. Neronem, qui tum erat privignus et legatus meus, imperio populi Romani subieci protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danuvi.*⁵⁷

Osim u *Res Gestae*, pokoravanje panonskih plemena našlo je odraza i u drugim spomenicima koji obeležavaju uspehe Avgustovih osvajanja, kao što je pomenuti *porticus ad Nationes* na Avgustovom forumu. Spomenik plemena Andizeta iz Afrodizijade u Kariji čiji je izvor bio rimski uzor, sasvim izvesno obeležava pobede iz vremena Tiberijevog Panonskog rata u ovoj oblasti.⁵⁸ Simbolika toga natpisa mora se povezati sa navedenim podatkom iz *Res Gestae* (c. 30), kao i sa onim kod Svetonija, jednako kao što

50) SYME 1971, 30 (= CQ 27, 1933, 145), 35; SYME 1934, 116.

51) REINHOLD 1933, 125–128. Marljivi Plinije (NH XXIII 58) beleži podatak da je Agripa bolovao, ali da svoju bolest krio od Avgusta: *ignorante divo Augusto*. v. BURNS 1964, 254–255.

52) O ozbiljnosti toga rata svedoči činjenica da je Avgust 12. godine, kako bi bio bliže frontu, došao u Akvileju (PAPAZOGLOU 1969, 264). Tiberijev Panonski rat, i uopšte Tiberijeve zasluge za uspehe u Iliriku i na Dunavu značajno su umanjene u izvorima koji mu nisu bili naklonjeni. Kod Diona Kasija, samo kratke beleške (Cass. Dio LIV 36.2). Up. LEVICK 1999, 18d.

53) SYME 1971, 141–142. Što se tiče pojma Ilirika kod Apijana, zatim i dometa ovih osvajanja ključno je, čini mi se (1933, 70): „It follows that Appian is using a source which is not in any way influenced by the later provincial boundaries. The ‘Illyris,’ all of which he says was secured by Octavian (III. 28), therefore, does not cover Bosnia, for most of Bosnia must be included in ‘the forested land of the Pannonians.’ Another early source (sc. Strabo) brings us to a similar conclusion“. Za Strabona up. DUECK 2000, 126.

54) Up. prethodnu nap. Kasnije su ta plemena razdvojena u dve provincije — Dalmaciju i Panoniju — na koje je Ilirik podeljen, up. Plin. NH III 142–143; 147–148.

55) Up. SYME (CQ 27, 1933, 70–71) = 1971, 141–142; Vell. Pat. II 96. 2–3; Suet. Tib. 9 (up. niže, str. 9).

56) Nedavno i: DOMIĆ-KUNIĆ 2006, ukazuje u tome pravcu, premda bi se argumentaciji kojom to dokazuje moglo ponešto dodati.

57) Up. SYME 1934, 116.

58) SEG 35, 1082; I Aph 9.23; up. GRBIĆ 2011, 133–135. Andizeti su bili istočni susedi Breuka; živeli su u području oko ušća Drave u Dunav.

spomenik Japoda, iz iste serije, simbolizuje uspeh u Oktavijanovom ratu (35–33. pre Hr.), a statua Pirusta, bez sumnje, slom Dalmatsko-panonskog ustanka (6–9. god.).⁵⁹ Čini mi se izvesnim da je Avgust, pre nego što će izložiti delo *urbi ad spectandum*,⁶⁰ dao da se unesu podaci o rimskim uspesima u Iliriku koji su usledili nakon Agripine smrti.

Ovde se moramo osvrnuti i na mišljenje da Plinijev podatak o položaju Skordiska i Tauriska u odnosu na Klaudijsku goru potiče sa Agripine karte,⁶¹ budući da je s prethodnim u direktnoj vezi. Plinije kaže (NH III 148): *mons Claudius, cuius in fronte Scordisci, in tergo Taurisci. Mons Claudius* se obično identifikuje sa Papukom (Požeškim gorjem) u Slavoniji.⁶² Oronim je, bez sumnje, izveden iz Tiberijevog gentilicija *Claudius*⁶³ i mora se datovati pre njegove adopcije u *gens Iulia* 4. godine.⁶⁴ Izvesno je da to ime stoji u vezi sa Tiberijevim uspesima u Panonskom ratu (12–9. pre Hr.).⁶⁵ Na to bi ukazivala i činjenica da se osim kod Plinija, *mons Claudius* pominje i kod Veleja Paterkula kao poprište borbi, kasnije, u Dalmatsko-panonskom ustanku (7. godine)⁶⁶, iz čega proističe da je taj naziv već bio u upotrebi. Kako se još ranije pretpostavljalo, vrlo je moguće da je ime ove planine bilo zabeleženo na Agripinoj karti,⁶⁷ bez sumnje iz propagandnih razloga. Plinije, međutim, u odnosu na *mons Claudius* određuje položaj Tauriska i Skordiska.⁶⁸ Podatak o razgraničenju ova dva plemena očigledno pripada jednom starijem sloju teksta i odnosi se na vreme kada su ona slobodna.⁶⁹ U vreme Panonskog rata (12–9. pre Hr.) u oblasti Klaudijske gore već se pominju plemena Andizeti i Breuci. Kako je Sajm istakao, rečit je Svetonijev podatak (Tib. 9): *exin Raeticum Vindelicumque bellum, inde Pannonicum*,

59) Za literaturu up. više, nap. 58.

60) Više, Plin. NH III 17.

61) ALFÖLDY 1964; PAPAZOGLU 1969, 287, nap. 323. Up. DOMIĆ-KUNIĆ 2006, 74 (up. niže nap. 66).

62) KÖSTERMANN 1953, 160–161; MÓCSY 1962, 526; ALFÖLDY 1964, 128; ALFÖLDY 1966, 234.

63) A. v. PREMERSTEIN, JÖAI 1, 1898, 148; A. RAU, Klio 19, 1925, 327. KÖSTERMANN 1953, 360, nap. 1; MÓCSY 1962, 526, 540; DUŠANIĆ 1967, 68, nap. 21; PAPAZOGLU 1969, 279.

64) Cass. Dio LV 13.1–2; 27.4; Vell. Pat. II 103.1–104.2; 112.7; Suet. Aug. 65.1; Tib. 15.2–16.1, 21.2–3; Tac. Ann. I 3.3–5. up. LEVICK 1999, 49–51.

65) MÓCSY 1961, 178; ALFÖLDY 1964a, 112.

66) Vell. Pat. II 112.3 up. MÓCSY 1962, 526. DOMIĆ-KUNIĆ 2006, 74, ne znajući za Velejev podatak, navodi Plinija kao jedini izvor.

67) Na to da je karta bila vrlo detaljna upućuje jedno mesto kod Plinija, gde izričito kaže da je bio prikazan Haraks, relativno mali parćanski grad; v. NICOLET 1991, 106; CAREY 2003, 64.

68) Up. PAPAZOGLU 1969, 287, n. 324.

69) Obično se smatra da se odnosi na vreme pre operacija koje je vodio L. Calpurnius Piso Frugi 13–11. pre Hr. Na ovom mestu se nećemo upuštati u probleme prostiranja i vremena pokoravanja Skordiska, o kojima se dosta raspravljalo (up. MÓCSY 1962, 526; ALFÖLDY 1964, 108, 112; ALFÖLDY 1966, 234, 239; PAPAZOGLU 1969, 261–265; DUŠANIĆ 1967, 68).

*inde Germanicum gessit. Raetico atque Vindelico gentis Alpinas, Pannonico Breucos et Dalmatas subegit.*⁷⁰ Breuci su ovde, jasno je, *pars pro toto*. Na isti način, u seriji statua iz Sebastejona u karijskoj Afrodizijadi, pretpostavljamo i na Avgustovom forumu u Rimu, pomenuti natpis Andizeta⁷¹ predstavlja plemena pokorena u Panonskom ratu.

Iz Agripine karte mogao bi poticati podatak o *deserta Boiorum*,⁷² koji se odnosi na područje severozapadnog ugla Panonije, gde su nekada živeli Boji, koji su se odatle povukli pod pritiskom Dačana pod Burebistom. Plinije beleži: ... *Noricis iunguntur lacus Pelso, deserta Boiorum; iam tamen colonia Divi Claudii Savaria et oppido Scarabantia Iulia habitantur* / „...Uz Norik leži jezero Pelson i krajevi koje su napustili Boji; sada su pak naseljeni kolonijom Božanskog Klaudija, Savarijom i gradom Julija Skarabancija“. Područje se pod istim imenom (ἡ Βοίων ἐρημία) pominje i kod Strabona⁷³, kao i u spisima *Dimensuratio provinciarum*, koji se oslanja na Agripine komentare.⁷⁴ U vreme cara Klaudija, ta je oblast priključena provinciji Panoniji.

Na kraju valja istaći da se naše fragmentarno poznavanje rane rimske prošlosti u ovome području može unaprediti samo povezivanjem podataka različitih vrsta. Takav je i ovde slučaj sa podacima iz trijumfalno-geografske sfere koji su — vredno je posebno naglasiti — savremeni događajima o kojima govorimo.

Literatura

- ALFÖLDY, G. (1964), Des territoires occupés par les Scordisques, *A.Ant. Acad.Sc.Hun.* 12, 107–127.
- ALFÖLDY, G. (1966), Notes sur la relation entre le droit de cité et la nomenclature dans l'Empire Romain, *Latomus* 25, 37–57.
- ANDO, C. (2000), *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire*, Berkeley / Los Angeles.

70) SYME 1971, 18, 30, 141.

71) Više, nap. 58.

72) Plin. *NH* III 146.

73) Strab. VII 1.5; VII 3.2. Ήπ. VII 5.2: Βοίους καὶ Ταυρίσκους, ἔθνη Κελτικά τὰ ὑπὸ Κριτασίρῳ, φάσκοντες εἶναι τὴν χώραν σφετέραν, καίπερ ποταμοῦ διείργοντος τοῦ Παρίσου, ῥέοντος ἀπὸ τῶν ὀρῶν ἐπὶ τὸν Ἰστρον κατὰ τοὺς Σκορδίσκους καλουμένους Γαλάτας.

74) *Dim. provinc.* 18: *desertis in quibus habitabant Boi et Carni*.

- BALDWIN, B. (1995), Roman Emperors in the Elder Pliny, *Scholia* N.S. 4, 56–78.
- BRUNT, P. (1990), Augustan Imperialism, u: *Roman Imperial Themes*, Oxford, 96–109 (= *JRS* 53, 1963, 170–176).
- BURNS, M.A.T. (1963), Pliny's Ideal Roman, *CJ* 59, 253–258.
- CAREY, S. (2007), *Pliny's Catalogue of Culture: Art and Empire in the Natural History*, Oxford.
- CUNZ, O. (1890), Agrippa und Augustus als Quellenschriftsteller des Plinius in den geographischen Büchern der naturalis historia, Leipzig.
- DETLEFSEN, D. (1906), Ursprung, Einrichtung und Bedeutung der Erdkarte Agrippas, Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie 13, ed. W. Sieglin, Berlin 1906.
- DOMIĆ-KUNIĆ, A. (2006), Bellum Pannonicum (12.–11. pr. Kr.). Posljednja faza osvajanja južne Panonije, *VAMZ* 39, 59–164.
- DUECK, D. (2000), *Strabo Of Amasia. A Greek Man of Letters in Augustan Rome*, London–New York.
- DUŠANIĆ, S. (1967), Bassianae and its Territory, *Arch. Iug.* 8, 67–81.
- DUŠANIĆ, S. (2004), Roman Mining in Illyricum: Historical Aspects, u: Gianpaolo Urso (ur.), *Dall'Adriatico al Danubio. L'Ilirico nell'età greca e romana. Atti del convegno internazionale Cividale del Friuli, 25–27 settembre 2003*, Pisa, 247–270.
- DUŠANIĆ, S. (2008), Valle Ponti Lead Ingots Notes On Roman Notables' Commercial Activities in Free Illyricum at the Beginning Of The Principate, *Starinar* LVIII/2008, 107–118.
- GRBIĆ, D. (2011), Augustan conquest of the Balkans in the Light of Triumphal Monuments, *ŽA* 61 [2012], 129–139.
- GRUEN, E. (1996), The expansion of the empire under Augustus, u: *CAH* X², 147–197.
- FRENCH, R. (1994), *Ancient Natural History. Histories of Nature. (Sciences of Antiquity.)*, London / New York.
- KLOTZ, A. (1931), Die geographischen commentarii des Agrippa und ihre Überreste, *Klio* 24, 38–58, 386–466.
- KÖSTERMANN, E. (1953), Der Pannonisch-Dalmatinische Krieg 6–9 n. Chr. Der Pannonisch-Dalmatinische Krieg 6–9 n. Chr, *Hermes* 81/3, 345–378.
- LEVICK, B. (1999), *Tiberius the Politician*,² London / New York.
- MÓCSY, A. (1962), Pannonia, *RE* Suppl. IX, col. 515–776.

- MURPHEY, T. T. (2004), *Pliny the Elder's Natural history: the Empire in the encyclopedia*, Oxford: Oxford University Press.
- NICOLET, C. (1991), *Space, Geography and Politics in the Early Roman Empire*, Ann Arbor.
- NICOLET, C. (1988), De Vérone au Champ de Mars : *chorographia* et carte d'Agrippa, *MEFRA* 100-1, 127–138.
- PAPAZOGLU, F. (1969), *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo.
- PAZ DE HOZ, M. (2007), A New Set of *simulacra gentium* Identified by Greek Inscriptions in the So-Called "House of Terpsichore" in Valentia (Spain), *ZPE* 163, 131–146.
- PHILIPPI, F. (1880), Zur Rekonstruktion der Weltkarte des Agrippa, Marburg.
- REYNOLDS, J. (1981), New Evidence for the Imperial Cult in Julio-Claudian Aphrodisias, *ZPE* 43, 317–327.
- REINHOLD, M. (1933), *Marcus Agrippa: a biography*, Zürich / New York.
- RITSCHL, F. (1842), Die Vermessung des römischen Reiches unter Augustus, die Weltkarte des Agrippa und Cosmographie des sogenannten Aethicius (Iulius Honorius), *RhM* I, 481–523.
- SYME, R. (1934), Lentulus and the Origin of Moesia, *JRS* 24, 113–137.
- SYME, R. (1971), *Danubian Papers*, Bucharest.
- SCHNABEL, P. (1935), Die Weltkarte des Agrippa, als wissenschaftliches Mittelglied zwischen Hipparch und Ptolemaeus, *Philologus* 90, 405–440.
- SMITH, R.R.R. (1988), *Simulacra Gentium: The Ethne from the Sebasteion at Aphrodisias*, *JRS* 78, 50–77.
- TIERNEY, J. J. (1963), The Map of Agrippa, *PRIA* 63, Sect. C, 4, 151–66.
- TROUSSET, P. (1993), La "carte d'Agrippa": nouvelle proposition de lecture, *DHA* 19–2, 137–157.
- ZANKER, P. (1988), *The Power of Images in the Age of Augustus*, Ann Arbor. Agrippa, Pliny the Elder and Geography of Illyricum

Summary

Agrippa, Pliny the Elder and Geography of Illyricum

The monumental geographic-cartographic work of Marcus Agrippa *Orbis pictus*, which consisted of *commentarii* and a large scale world map, is known only fragmentarily through the excerpts in geographical books of Pliny the Elder's *Natural history* and two late treatises, the *Dimensuratio provinciarum* and the *Divisio orbis terrarium*. The map combined scientific, ideological and political values. It represented the world in the light of Roman universal dominion and mapped the victories of Augustus' politics, corresponding with the *Res Gestae Divi Augusti* (c. 30) and other triumphal-propagandic monuments of Augustan age that repeat the motive of enumeration of the conquests (e.g. *porticus ad Nationes*).

In this paper we limit our focus on Agrippa's data on Illyricum and on some possible Augustus' redactorial interventions. The map is usually considered to reflect the situation and geographic knowledge gathered at the time of Octavian's war in Illyricum (35–33 B.C.). However, it may be argued that, through an Augustus' redaction of the work, the map included some of the events that are posterior to the death of Agrippa (cf. Plin. *NH* III 17). Pliny the Elder (*NH* III 150), as well as the *Dimensuratio provinciarum* and the *Divisio orbis terrarium*, which all drew upon Agrippa's map, place the northern boundary of Illyricum on the Danube. Yet, the final expansion of the borders of the Empire to the Danube took place after Agrippa's death in 12 B.C. It was Tiberius who completed the subjugation of Pannonian tribes in the *Bellum Pannonicum* (12–9 B.C.) and who set the northern boundary of Illyricum, as Augustus himself boasts in *RGDA* c. 30: *Pannoniorum gentes, quas ante me principem populi Romani exercitus nunquam adit, devictas per Ti. Neronem, qui tum erat privignus et legatus meus, imperio populi Romani subieci protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danuvi*. Indicative in this respect is the mention of *mons Claudius* in Pliny's account on Pannonia, which is presumably taken from the map. The mountain, which in general opinion is to be located in the region of Slavonia (the territory of the *Breuci*) is named after Tiberius' *gentile* before his adoption into the *gens Iulia* (4 A.D.). Without a doubt, it evokes Tiberius' victories in *Pannonian war*. The evidence from Agrippa's map, recorded by Pliny the Elder, and

the *Res Gestae* must be associated with the passage in Suetonius (*Tib.* 9), in which he mentions the *Breuci*; also, with the inscription that commemorates the victory over the tribe of the Andizetes (*SEG* 35, 1082: Ἐθνους Ἰ Ἀνδιζήτων) found in the Sebasteion in Aphrodisias, which emulates the Roman original (probably the *porticus ad Nationes*).

